

15. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход / А. Эллис. – СПб.: Сова; М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272с. (Серия “Ступени психотерапии”).
16. Washburn, M.F. (1928). Emotion and Thought: A motor theory of their relations. In: M.L. Reymert (ed.), Feelings and emotions. The Wittenberg symposium. (pp. 104-115). Worcester, MA: Clark University Press.

УДК: 159.9.072

Пащенко С.Ю.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри загальної психології

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВНЗ

У статті розглядається поняття професійно-педагогічної творчості, визначаються види та психологічні особливості творчої діяльності педагога вищої школи, а також можливості творчого розвитку та саморозвитку його особистості в процесі викладацької діяльності.

Ключові слова: професійно-педагогічна діяльність, викладач ВНЗ, психологічні детермінанти, особистість, педагогічна творчість, розвиток

В статье рассматривается понятие профессионально-педагогического творчества, определяются виды и психологические особенности творческой деятельности педагога высшей школы, а также возможности творческого развития и саморазвития его личности в процессе преподавательской деятельности.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая деятельность, преподаватель вуза, психологические детерминанты, личность, педагогическое творчество, развитие

The article focuses on professional-pedagogic creativity, defines types and psychological determinants of higher school teacher's creative activity and also a possibility of creative development and self-development of his personality in the process of his teaching activity.

Keywords: professional pedagogical activity, higher school teacher, psychological determinants, personality, pedagogical creativity, development

Актуальність. Сучасні погляди на проблему професійної діяльності фахівця освітньої галузі ґрунтуються на засадах компетентнісного підходу, який фокусується на обов'язковій наявності у педагога якісно сформованих у процесі навчання та добре розвинутих у практичній діяльності знань, умінь та навичок, а також соціальних, професійних і так званих «життєвих» (soft skills) компетенцій. Але такий підхід до професійної діяльності педагога видається сьогодні завузьким, таким, що не повною мірою враховує значення індивідуально-особистісної, соціокультурної та творчої складових його професійної готовності до педагогічної діяльності.

Зрозуміло, що без творчого компоненту, або з суттєвим його обмеженням педагогічна діяльність вузівського викладача перетвориться у ретрансляцію інформації на рівні репродуктивного стилю навчання. Сьогодні це не може задовольнити студента, який прагне, перш за все, набувати знання у творчому процесі їх створення в результаті самостійної пошукової роботи у співпраці з креативним викладачем-дослідником. Такий підхід до організації навчального процесу та ролі в ньому педагога ВНЗ продиктований вимогами часу і суттєвою

конкуренцією на ринку освітніх послуг, де понад усе цінуються фахівці, здатні до критичного мислення, творчості, гнучкості та мобільності підходів до вирішення найрізноманітніших предметних, наукових і педагогічних задач, такі, що вирізняються високим рівнем сформованості дослідницької компетентності та синкретичної комунікативної культури.

Тим не менш, розвиток професійної творчості у процесі спеціальної діяльності базується не в останню чергу на підґрунті системно-наукових знань, спеціальних навичок, комплексних умінь, досвіду у галузі спеціальних наук, а також знань акмеології, психології, педагогіки, галузевих методик.

Отже, комплексне, системне завдання розробки загальнонаукової концепції розвитку творчої активності та безпосередньо професійної творчості педагога ВНЗ пов'язано з вирішенням низки наукових і практичних завдань, які до сьогодні лише окреслені в науці та потребують суттєвої уваги представників різних її галузей.

У контексті зазначеного, **метою** нашої статті є визначення специфіки творчої активності педагога вищої школи та можливостей її розвитку безпосередньо у процесі його професійно-педагогічної діяльності.

Проблемі вивчення творчості взагалі і професійної індивідуальної та групової педагогічної творчості зокрема присвятили свої праці багато філософів, психологів і педагогів, серед яких К. О. Абульханова-Славська, А. М. Алексюк, Б. Г. Ананьєв, М. О. Бердяєв, Л. С. Виготський, Г. Воллес, П. Я. Гальперін, В. І. Гінецинський, В. П. Давидов, П. Енгельмайєр, Ж. Ефель, О. П. Єрмолаєва, В. І. Загвязинський, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, Л. М. Мітіна, В. О. Моляко, О. Г. Мороз, В. М. Новиков, О. М. Пехота, Я. О. Пономарьов, В. А. Роменець, В. В. Рибалка, В. А. Семиченко, С. О. Сисоєва, С. Д. Смирнов, Н. Ф. Тализіна, В. О. Татенко та інші.

Хоча спроби виявити закономірності творчості беруть свій початок у стародавні часи, творчість залишається ще недостатньо вивченою та дослідженою сферою. Американський психолог Г. Гілфорд у середині ХХ століття відзначив: «Жоден феномен або предмет, по відношенню до якого психологія несе єдину у своєму роді відповідальність, не ігнорувався так довго та не став вивчатися так жваво, як творчість» [9, с. 131].

Складність вивчення творчості зумовлена високим ступенем суб'єктивності процесів та заглибленням суб'єктів творчості у проблеми, що вирішуються. Вона виявляється ще й у тім, що єдиного сутнісного визначення творчості до цього часу не існує. І це попри те, що кількісний показник визначень цього феномену сягає майже двох сотень.

Педагогічна енциклопедія визначає творчість, як вищу форму активності та самостійної діяльності людини і оцінює її за її соціальною значущістю й оригінальністю (новизною). При цьому слід розрізняти об'єктивну та суб'єктивну сторони творчості. З об'єктивної точки зору творчість визначається її кінцевим продуктом – науковим відкриттям або новизною наукового дослідження, винаходом, раціоналізацією, написанням художнього твору, вирішенням нової задачі тощо. З суб'єктивної точки зору творчість визначається самим процесом, незалежно від значущості продукту, тобто психічними процесами, які є характерними для творчості.

Тим не менш, в енциклопедичних словниках про суб'єктивний бік творчості не йдеться. Творчість визначається як діяльність, яка породжує дещо якісно нове та неповторне, вирізняється оригінальністю й суспільною унікальністю. Такий підхід до творчості як до діяльності, яка визначається за її результатом, є певною мірою виправданим з позицій суспільства. Творчість – це те, що поповнює об'єктивізований досвід людства новим змістом, який раніше був у ньому відсутній. У психологічному словнику творчість витлумачується як «діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних та духовних цінностей» [7, с. 539].

У житті, однак, нове може бути не продуктом діяльності, а результатом «осаяння», яке не планувалося, або побічним результатом діяльності, мотивованої зовсім не пізнавальними потребами. З іншого боку, творчість (навіть, при відсутності точного визначення) розуміється як необхідність виконання багатьох рутинних дій та операцій, які використовуються і у таких видах діяльності, що не ведуть до отримання об'єктивно нового результату.

Т. П. Петрик і О. Р. Дорохова визначають творчість як мислення у його найвищій формі, яке виходить за межі відомого, а також вид діяльності, яка породжує дещо якісно нове. У цьому визначенні найбільш чітко відзначено, що творчість – це, насамперед, мислення [6].

Спираючись на наведені визначення творчості, зробимо спробу визначити цей феномен з урахуванням специфіки педагогічної діяльності викладача вищої школи. Творчість, на наш погляд, це неформалізований процес створення або виявлення суб'єктом нових відомостей або об'єктів духовної чи матеріальної культури, який базується на мисленні, що виходить за межі відомого, на реалізації власного бачення об'єкту, завдання або проблеми та свідомій відмові від усталених уявлень або відомих способів мислення чи виконання дії.

Таке розуміння педагогічної творчості дозволяє зробити суттєвий акцент на її суб'єктності, адже вона забарвлена, насамперед, особистісними, суб'єктивними характеристиками педагога-творця. На думку Н. Яремчук «рушійною силою розвитку педагогічної творчості викладача-професіонала є його суб'єктивна позиція, професійно-смысловий потенціал, педагогічні переконання, система ціннісних орієнтацій, установки, мотиваційна готовність, професійно-педагогічна спрямованість, а також активна та ініціативна індивідуальна діяльність, яка формується на основі власної педагогічної свідомості» [10, с. 244].

Сучасна психологія виділяє декілька складових творчого процесу: постановка питання, яке вимагає творчої відповіді (тобто, уміння побачити проблему); мобілізація необхідних знань та досвіду для визначення попередньої гіпотези, шляхів та способів вирішення задачі; спеціальні спостереження і експерименти та їх узагальнення у вигляді висновків та гіпотез; оформлення думок та образів, що виникли, у вигляді логічних, образних, математичних, графічних, предметних структур. Багато вчених поділяють ідеї Г. Воллеса, який створив теорію «творчого мислення» та виділив у процесах творчості 4 стадії: підготовка (накопичення), визрівання, осаяння (інсайт), перевірка та повідомлення. Центральним, специфічним творчим моментом вважають осаяння – інтуїтивне осаяння результату творчого пошуку [8, с. 168].

Усі зазначені складові представлені у діяльності викладача ВНЗ, що дозволяє зробити висновок про нерозривний зв'язок викладацької діяльності з творчою активністю.

Практично при проведенні кожного заняття викладач змушений щось змінювати й у змісті навчального матеріалу, й у методиці навчання. Кожне заняття кожного разу стає, фактично, новим. Вперше потенційні продукти педагогічної творчості були перераховані в роботі В. В. Белича. Він писав, що в результаті проведеного атрибутивного аналізу встановлено, що метод навчання може бути відкрито, а спосіб навчання винайдено. Такий підхід дозволяє створити перелік потенційних продуктів творчості у сфері освіти. Кожен з них може результуватися у різних творчих актах викладача, як в усних (лекція), так і в друкованих (підручники, навчальні посібники), а також у конструюванні необхідної наочності. До їх переліку автор залучає план кожного заняття та його реалізацію як продукт творчості (іноді усвідомленої, іноді інтуїтивної); методичну знахідку; новий методичний прийом, нове виконання відомої дидактичної операції; методичне вдосконалення (поєднання відомих засобів навчання з розробкою нових дидактичних матеріалів для них), перетворення наукової інформації у навчальну, яка відповідає рівню та меті освіти; методичне узагальнення; методичний винахід; дидактичний винахід; дидактичне відкриття (розробка нових методів навчання, нових процедур, які потенційно забезпечують студентів реалізацію чітко сформульованої мети навчання або нових продуктів такої активності під керівництвом викладача); удосконалення теорії, тобто уточнення або розробку окремих визначень чи положень відомої теорії (створення нової моделі навчання); теоретичне узагальнення (включення у відому теорію нових об'єктів); нову теорію (поєднане однією концепцією теоретичне узагальнення досвіду викладання та поглядів попередників, втілене у сукупності взаємопов'язаних визначень та тверджень); педагогічне удосконалення (розробка нового навчального плану на основі навчального стандарту); педагогічний винахід (обґрунтування нового змісту освіти); педагогічне відкриття (розробка нової системи навчання для кожного рівня освіти) тощо [2].

У вищій школі важливо забезпечити відповідне ставлення викладача як до розробки творчих, наукових проблем, так і до вирішення повсякденних організаційно-методичних питань. Саме ця повсякденність, яка пов'язана з багаторічною практичною педагогічною діяльністю, може створювати певні бар'єри для педагогічної творчості викладача вищої школи. Розгляд таких бар'єрів, що заважають розвитку творчого мислення та творчої діяльності, має давню історію. Ще у XVII в. Ф. Бекон запропонував очищувати розум від «примар, які заважають пізнанню нового», «від кайданів попереднього досвіду», до яких він відносив велику віру у звичне, легко засвоюване, вигідне; велику впевненість у своїй непогрішимості; тлумачення нового на тлі попереднього, застарілого; інтерпретацію плинного у вигляді постійного, константного; перебільшення єдності у речах, поспішне узагальнення; схильність піддаватися більшою мірою впливу позитивних, ніж негативних результатів; сліпе поклоніння визнанням авторитетам [9, с. 67-69].

Психологи в якості факторів, що запобігають виникненню творчих імпульсів та творчої активності викладача ВНЗ, вказують на відсутність гнучкості мислення, звичку, суто практико-орієнтований підхід, занадто вузьку спеціалізацію, вплив

авторитетів, страх критики, страх перед невдачею, занадто високу самокритичність, лінощі. Ю. Г. Фокін додає до цього переліку ще низку таких факторів, як страх відповідальності; низька оцінка своїх здібностей; багато рутинної та паперової роботи, що не дає можливості сконцентруватися, вимагає частого переключення уваги; атмосфера відсутності заохочення, належної винагороди за творчість; ігнорування активності; небажання виконувати складну додаткову роботу; брак часу та відсутність орієнтації на пошук оригінальних, нестандартних підходів до вирішення педагогічних ситуацій [9].

Сьогодні у психологічній науці існують досить суперечливі думки щодо того, чи можливо навчити спеціаліста творчості. Г. С. Альтшуллер, який винайшов алгоритм винаходу та наукової теорії вирішення винахідницьких завдань, вважає, що навчити людину творчості цілком можливо та, навіть, необхідно, наприклад, на підґрунті вивчення нових підходів до засвоєння проектування як своєрідного стилю діяльності [1]. Більшість же психологів вважають неможливим навчання творчій діяльності, оскільки у саме визначення творчої діяльності входить вказівка на її неалгоритмічний характер. Дійсно, навчити вирішенню конкретних творчих завдань неможливо, однак, навчаючи, можна розвинути ті якості особистості, які сприяють вирішенню творчих завдань. Можна розширити коло інтересів та засвоєних видів діяльності, можна навчити раціональним прийомам мислення, які сприяють усвідомленню сутності та особливостей творчої задачі, що вирішується. Усе це повною мірою можливо реалізувати в процесі здійснення педагогічної діяльності у вищій школі, яка, за своїм визначенням та призначенням апіорі визнається творчою.

До психологічних детермінант діяльності творчого фахівця зазвичай відносять хорошу пам'ять; вміння сконцентруватися, чітко та логічно формулювати свої думки, завдання, висновки, припущення; просто думати про складні речі, розмірковувати про них у термінах, знайомих співрозмовникові; високу інтенсивність генерування ідей, ретельне їх фільтрування; вміння за відривчастими даними синтезувати загальну картину; творчу розкутість, вміння мислити легко, без забобонів; вміння критично оцінювати результати досліджень, особливо власних; широкий науковий світогляд, знайомство з науковими і практичними результатами у суміжних галузях; широкий світогляд, високу культуру [4]. Творчій діяльності педагога сприяє, також, високий рівень самоактуалізації його особистості.

Відомо, що вивчення творчості у педагогічній діяльності викладачів вишів дало підстави стверджувати, що педагогічна творчість і є педагогічною діяльністю, але діяльністю специфічно спрямованою на вирішення творчих завдань. І. А. Зязюн виділяє наступні рівні індивідуальної педагогічної творчості:

- низький – до професійного досвіду ставиться позитивно, професійна уява та психолого-педагогічне мислення розвинуті недостатньо;
- середній – використовує передовий професійний досвід, виявляє самостійність у творчих рішеннях, педагогічна уява та психолого-педагогічне мислення розвинуті достатньо добре;
- високий – систематична активність у вивченні та творчому використанні передового досвіду, педагогічна уява та психолого-педагогічне мислення розвинуті добре, мислення відзначається чіткістю та оригінальністю [3].

У психолого-педагогічних дослідженнях рольового профілю особистості (М. Г. Ярошевський та ін.) визначено ті ролі, в яких найчастіше доводиться виступати педагогові у процесі здійснення ним індивідуальної творчої діяльності: експерт, генератор ідей, критик, технік, організатор, комунікатор. У рольовому профілі кожного спеціаліста зазвичай присутні усі перераховані ролі, але одна-дві превалюють над іншими. При вирішенні складних проблем кожна з рольових функцій можуть виконувати декілька педагогів, або навіть цілі підрозділи системи вишу – кафедри, лабораторії, факультети. Відтак, педагогічна творчість має ознаки не лише індивідуальної, але й колективної творчої діяльності.

Висновки. Отже, суб'єктом професійно-педагогічної творчості може бути конкретна людина, група, спільнота. Таким чином, творча діяльність викладача, яка, по суті, є індивідуальною, може набувати характеру групової творчої діяльності.

Професійно-педагогічну творчість викладача розглядаємо як об'єктивно зумовлений процес інтелектуальної, емоційно-вольової та практичної діяльності суб'єктів педагогічної праці, який характеризується цілеспрямованістю, організованістю, здатністю до пошуку нового, нестандартного, оригінального, раціонального, оптимального рішення спеціальних задач та практичною реалізацією викладачем ВНЗ свого професійного і творчого потенціалу у проблемній ситуації.

Оскільки однією з дискусійних проблем сьогодення є визначення можливості розвитку творчості як такої та творчої активності педагогів вищої школи зокрема, перспективу подальшої наукової роботи вбачаємо у виявленні та систематизації зовнішніх умов і внутрішніх чинників впливу на розвиток професійно-творчої активності викладача ВНЗ та розробку теоретичної моделі дослідження творчої складової його особистості і діяльності.

Література

1. Альтшуллер Г. С. Найти идею: (Введение в ТРИЗ) / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск, 1986. – 124 с.
2. Белич В. В. Авторское право педагога-исследователя / В. В. Белич // Советская педагогика. – 1991. – № 1. – С. 40-44.
3. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: ВІПОЛ, 2000. – С. 11-57.
4. Инновационные образовательные программы по психологии / Под ред. Ю. П. Зинченко, И. А. Володарской. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – 180 с.
5. Лукьянов А. С. Самореализация творческого потенциала человека и инновации: методологические проблемы исследования / А. С. Лукьянов // Ярославский педагогический вестник. – 2011 – № 1 – Том II (Психолого-педагогические науки). – С. 218-221.
6. Петрик Т. П. Методы инженерного творчества / Т. П. Петрик, А. Р. Дорохов. – Кемерово, 1997. – 167 с.
7. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.
8. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник. – 3-тє вид. / В. А. Роменець. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.
9. Фокин Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: Методология, цели и содержание, творчество: учеб. Пособие / Ю. Г. Фокин. – М.: Академия, 2002. – 224 с.
10. Яремчук Н. Педагогічна творчість як складова професійно-педагогічної культури викладача вищої школи / Н. Яремчук // Вісник Львівського університету. Серія Педагогіка. – 2009 – Вип. 25. – Ч. 1. – С. 242-249.